

СВЕТЦИ, ЕПОС, ИСТОРИЯ. ЗА НЯКОИ КОНСТИТУЕНТНИ АСПЕКТИ НА ФОЛКЛОРНАТА МЕНТАЛНОСТ

д-р Константин Рангочев

Асоциация за антропология, етнология и фолклористика „Онгъл” – София

1.0 В настоящето изследване се описват в най-общи черти специфичните особености на „историческото” и на историческото познание като основен аспект на българската фолклорна менталност. За целта се анализира една конкретна особеност на фолклорната менталност: Божествената небесна йерархия, нейните елементи и структура.

1.1 За основа на изследването са взети три корпуса текстове, които са реализация на историческото познание на българите:

А. Том 53 на СБНУ „Български юнашки епос”¹. Същественото му достойнство е, че в него са елиминирани възможните разлики в епическия език², породени от различното време на запис. Томът съдържа юнашки песни, документирани в периода 1961-1965 г. Затова се смята, че дава един сравнително пълен хронологичен срез на българския юнашки епос;

Б. „История славяноболгарская” на Преп. Паисий Хилендарски³;

В. Ръкописът на поп Йовчо от Трявна⁴;

1.2 Общото между тези три източника е, че те обемат един период, който на практика съвпада с началото и развитието на етногенеза на съвременния български етнос⁵: българският юнашки епос е създаден в днешния му вид през XV век⁶, Паисиевата история е от 1762 г., а Ръкописът на поп Йовчо включва събития от първите пет десетилетия на XIX век.

1.3 Важно е да се подчертае, че избраните три корпуса от текстове, всъщност реализират три различни подхода към „историческото”: юнашкият епос е живо явление до ден днешен, но основните му записи са от XX век: Паисиевата история има „еднократно” появяване през 1762 г.; а Ръкописът на поп Йовчо от Трявна се пише в продължение на десетилетия и остава до най-ново време за „домашна” употреба.

2.0 Български юнашки епос. Божествената йерархия е от три нива: I. Бог, Господ; II. Ангели и Архангел; III. Светци.

2.1 Бог, Господ. Среща се като действащ персонаж в песни от няколко сюжетни типа:

- „Не помага на Крали Марко” No.No. 39, 40⁷;
- „Моли се на Бога” No.No. 189, 222;
- „Бог изпраща Ангели при Марко” No.No. 191, 192, 203, 205;
- „Бог взема силата на Марко” No.No. 197, 198, 199, 200;
- „Бог дава дете създадиче” No.No. 201, 202;
- „Бог дава роса” No. 279;
- „Бог говори от небето къде има вода” No.160;
- „Бог помага на Марко да кралюва” No. 410;
- „Баба моли Бог да я превърне в камък” No. 632.

2.2 Ангели и Свети Архангел.

- „Бог изпраща Ангели при Марко” No.No. 191, 192, 203, 205;
- „Ангели чакат да вземат душата на болен” No.No. 206, 207;
- „Свети Архангел⁸ пречи на Вълкашин да убие Марко” No. 200.

2.3 Светци.

- **действащи персонажи:** Срещат се само Света Петка и Света Неделя и то само в една песен (No. 141) като „Света Петка отвързва ръце, а Света Неделя отлепя очи”;

- **топоними:** Света гора No.No. 8, 9, 10, 65, 111, 113, 118, 119, 120, 519, 520, 521, 522, 524, 562; църква „Света Мария” No.No. 1, 2, 3, 6; Гергева църква No. 158, манастир „Свети Димитър” No.No. 72, 73; Илинден манастир No. 7;

- **празници:** Ивановден, Великден, Гергьовден, Илинден, Свети Никола.

3.0 „История славяноболгарская”. Още в самото начало на своята История, в т.нар. **„Втори предговор”** Паисий Хилендарски показва много категорично и ясно откъде започва „Българската история” и каква е йерархията на ценностите, която всъщност е вариант на Божествената йерархия: *„Внимавайте вие, читатели и слушатели, роде български, които обичате и имате присърце своя род и своето българско отечество и желаете да разберете и знаете известното за своя български род и за вашите отци и праотци, и царе и патриарси, и светци – как изпърво са живели и преминали.”*⁹ В единия низходящ парадигмален ред на първо място е *„българският род”*, на второ – *„българското отечество”*. В другия – на първо място е *„българският род”*, следват в низходящ ред *„отци и праотци”*, *„и царе и патриарси”* и на последно място *„и светци”*. В потвърждение на горното: *„И от целия славянски род най-славни били българите: първом те са провъзгласили царе, първо те имали патриарх, първо те се покръстили, най-много земя те завладели.”*¹⁰

3.1 Тази йерархия твърдо е прокарвана от Паисий през цялата негова История. В края на **„Втория предговор”** той пише: *„... нашите български царе не са били без летописни книги и кондики. Толкова години са царували и господарствали на земята и са имали царски истории и архирейски кондики за всичко известно и много жития и канони на български светци.”*¹¹ Тази своя програма – царе на първо място, на второ патриарси и светци на трето място – Паисий реализира със структурата на Историята си – започва с библейското начало от Ной на българския народ и завършва с глава, която е озаглавена: *„Тук събрахме ИМЕНАТА* (подчерт. мое. – К. Р.) *на българските светци, които са просияли от българския народ в НОВО ВРЕМЕ* (подчерт. мое. – К. Р.)”¹².

4.0 „Летопис и родословие” на поп Йовчо от Трявна.

4.1 Ръкописът започва с **„Летопис”**¹³. В него се изброяват *„Родът на юдейските царе”*, *„Родът на израилевите царе”*, следва *„Сътворението на Адам”*, *„Имената на родоначалниците”*, *„Имената на съдиите израилеви”*, *„Имената на съдии, и царе юдейски”*, *„Имената на юдейските царе след плена”*, *„Тук вписваме имената на израилските, които царстваха в Самария”*, *„Имената на асирийските царе, царствали във Вавилон”*, *„Имената на македонските царе”*, *„Имената на римските кесари”*, *„Имената на константинополските царе”*, *„Имената на славянските князе, които рядко се срещат – от годините преди Рождество Христово, за които и число (пореден номер) не слагаме, а само имената”*, *„Имената на българските князе”*, *„Имена на български царе”*, *„Имена на отоманските султани, живели в Дамаск, от тях наричан Шам”*, *„Имена на Цариградските султани”*, *„Имена на руските князе в Киев”*, *„Имена на киевските князе”*, *„Имена на великоруските князе”*, *„Имена на великоруските императори”*, *„Митрополити в Москва”*, *„Синове на руските царе”*. Така „Летописът” на поп Йовчо обема пространството на цялото Източно Средиземноморие, Близкия Изток и Източна Европа – или 2/3 от Евразия. А във времеви план от Сътворението на света до 19.11.1845 г. Важно е да се отбележи, че поп Йовчо никъде не пише за български патриарси (респ. светци), а само отбелязва *„Митрополитите в Москва”*.

4.2 „Родословие”¹⁴. Започва със следната последователност: *„Родословие на българските царе”*, *„Родословие на Отоманските султани”* и започва същинският летопис, който стартира в 1680 година. Програмата на поп Йовчо е следната: *„Понеже от създаването на*

света всичко случило се е известно от Писанието ... ; така и за случилото се след това (е известно) от летописците – за последвалите родове, и царства и народи. Прииска ни се да опишем за нашия род, както сме слушали от бащите си и от други стари хора – за нашето племе от къде и как се насели тука.”¹⁵

5.0 Общото между българския юнашки епос, представен в т. 53 на СБНУ, и Ръкописа на поп Йовчо е почти пълната липса на светци. Особено е показателен случаят с Ръкописа – в общата схема на историята авторът отбелязва само „Митрополити в Москва”, знаейки много добре, че българите са покръстили русите. Вероятно, поп Йовчо не описва български светци, защото той е пределно ясен – дава имената на „славянските князе”, които са преди Р. Хр. и само трима след Р. Хр. След тях помества имената на „българските князе”, които обаче са само „След Христа”, имплицитно предполагайки, че те са в началото на историята, респ. и на приемането на християнството.

5.1 От друга страна, „История славянобългарская” описва в отделна глава българските светци, които са „просияли за българския народ в НОВО ВРЕМЕ”. Любопитното е, че Паисий поставя всичките „29 светци” в „НОВО ВРЕМЕ”. А тази глава от неговата История започва със „Свети крал Тривелий, наречен монах Теоктист”, който приел християнството в 703 година и при чието царуване се покръстил целият български народ. Явно, с покръстването и започва „НОВОТО ВРЕМЕ” – половината от Първата и цялата Втора българска държава.

5.2 Какво е в такъв случай „старото време”, което е общо и за разглежданите три корпуса текстове? И каква историческа концепция реализират разглежданите източници? Очевидно е, че и при трите извора тя е есхатологична¹⁶ и е насочена към времето на Първотворението. Епископото (в широкия смисъл на думата и следователно историческото) време е празнично време, което е сакрално, пробив в митологичното време, негово възвръщане за определен времеви отрязък¹⁷. По-голямата част от времевите маркери насочват към Вечния ден, който е „тук-сега”. Събитията стават пред очите на слушателите (при класическото изпълнение на епоса) и времето на разказа излиза от нормалния си ход като се доближава плътно до времето на Първотворението¹⁸. Както твърдят Н. Мусхешвили и Ю. Шрейдер: „Текстът служи не за предаване на идеи, а за въвличане на адресата в друга реалност.”¹⁹ Чрез текста (в широкия смисъл на думата) се прехвърля мост между колектива, в който често пъти се заличават границите между изпълнител и публика²⁰, и търсената реалност на Първотворението. „В момента на постигането, в акта на съществуване на „моста”, субектът се оказва неразделим с постигаемата реалност и едновременно неслят с тази реалност, нетъждествен с нея – в противен случай вече не би имало субект като такъв. От друга страна, отсъствието на неразделност би направило невъзможно адекватното постигане на реалността...”²¹

5.3 Именно от тази гледна точка може да се обясни защо във фолклорното историческо познание не е останала информация за Св. Борис-Михаил Покръстител, а небесен покровител и застъпник на българския народ и държава е Св. Иван Рилски – един светец анахорет, наложен вероятно по фолклорен път²². Струва си да бъде припомнен и фактът, че точно Паисий Хилендарски за пръв път споменава за Св. Димитър Басарбовски, поставяйки го в българския православен пантеон. Този светец също е анахорет, но без подвизите и чудесата на другите светци от неговия отшелнически тип. По тази причина може ясно да се види влиянието, което оказва европейската историография в лицето на Мавро Орбини и Цезар Барони върху Паисий Хилендарски – той вписва в Историята българските светци, но и в неговата ментална нагласа, и в текста на Историята, те са на последно място.

6.0 За българската менталност, за която историята има библейски фундамент, не е необходимо да се канонизират светци-царе ²³, които да повишат „степената на сакралност” на етноса. „Българската история” като концептуална картина и специфична менталност ЗАПОЧВА като библейска история, тя Е библейска история и следователно не се нуждае от допълнително набавяне на сакралност и „вписване” чрез светци в световната история. Тя просто Е ИСТОРИЯ.

БЕЛЕЖКИ

1. СБНУ, т. 53 „Български юнашки епос”. Романска, Цв. и кол. С., БАН, 1971 г.
2. „Езикът на епоса представлява затворен в себе си набор от значими единици и система от правила за тяхното съединяване и функциониране в текста. От тази страна той притежава устойчивост, известно постоянство.” – Путилов, Б. Н. – Героическият епос и действителност. Л., „Наука”, 1988 г., с. 9.
3. Паисий Хилендарски – История славянобългарская. С., АНУБИС и СБП, 1995 г.
4. Поп Йовчо от Трявна – Летопис и родословие. В. Търново, УИ „Св. Св. Кирил и Методий”, 1995 г.
5. Вж. Рангочев, К. – Епос и етногенез I. В: сп. Анали, кн. 1-2, 1995 г., с. 86-93.
6. Според някои учени, спорна е тезата, че българският юнашки епос е конституиран именно през XV век, но в случая става дума за основните измерения на епоса, за неговите същностни особености, а те са формирани именно през този век. Естествено, епосът от XV век не възниква на празно място, той съдържа в себе си епос от епохата VII-XIV век, но липсата на епиноми от този период говори в полза на изказаната теза. Ср. Иванова, Р. – За формирането на историко-героичния слой в юнашкия епос. В: сп. Векове, кн. 4, 1989 г., с. 43-50.; Симеонова, Н. – Към типологията на историзма в българския юнашки епос. В: сб. Фолклор и история. С., БАН, 1982 г., с. 187-197.
7. Всички номера в параграф 2.0 са от СБНУ, т. 53.
8. Важно е да се подчертае, че в случая има субстантивирание на сакралтурата „Свети Архангел”.
9. Паисий Хилендарски – цит. съч., с. 21.
10. Пак там, с. 22. Всъщност тук има кръгово затваряне на низходящия ред – той започва с „царе” (т. е. държава) и завършва със „завладели земи” (т. е. пак държава).
11. Пак там, с. 23.
12. Пак там, с. 82.
13. Поп Йовчо от Трявна – цит. съч., с. 11-34.
14. Пак там, с. 35-69.
15. Пак там, с. 38.
16. Вж. Моллов, Т. – Мит. Епос. История. В. Търново, УИ „Св. Св. Кирил и Методий”, 1998 г.
17. Клочков, И. С. – Духовна култура Вавилонии. Человек. Судьба. Время. М., „Наука”, 1983 г., с. 25.
18. „... предмет или действие стават реални само в такава степен, в каквато те ИМИТИРАТ (подчерт. мое – К. Р.) или ПОВТАРЯТ (подчерт. мое – К. Р.) архетипа. По такъв начин реалността се достига изключително по пътя на повторението или участието, всичко, което няма образцов модел е „лишено” от смисъл, иначе казано, не му достига реалност.” – Элиаде, М. – Космос и история. М., „Прогресс”, 1987 г., с. 55.
19. Мухешвили, Н. Л., Шрейдер, Ю. А. – Постигание versus понимание. ТЗС, т. XXIII, Тарту, 1989 г., с. 12.
20. „... да се говори, че при фолклора всички слушатели са потенциални изпълнители и обратно е неточно. Всеки член на колектива участва в художествения процес съобразно със своята груповата принадлежност в момента, т. е. съгласно с конкретната му социална роля. Целият репертоар на селището е активен за едни и пасивен за други, неговото предаване и актуализация се осъществява по диахронен път чрез смяна на ролите.” – Живков, Т. Ив. – Социологически аспекти на фолклора. В: сб. Фолклор и общество. С., БАН, 1977 г., с. 81.
21. Мухешвили, Н. Л., Шрейдер, Ю. А. – цит. съч., с. 14.
22. Вж. Степанов, Цв. – Планина и святост в средновековна България: национални светци и свети царе. С., УИ „Св. Климент Охридски”, 1999 г.
23. За разлика от българското историческо познание, сръбското борави със съвсем други принципи – за около двеста години са канонизирани петима царе от династията Неманя (1166-1371) – може би най-

драстичният пример за „набавяне на сакралност“ при изграждането на една държава. Вж. **Павловић, Л.** – Култови лица код Срба и Македонаца (Историјско-етнографска расправа). Смедерево, 1965 г.